

SCHILLER VERA*

A természeti ismeretek népszerűsítése Arisztophanésznél

Az athéni demokrácia **Periklész** kormányzásának idején a művészeti alkotások kora. Ekkor születnek meg **Aiszkhülosz**, **Szophoklész** és **Euripidész** munkái, ekkor alkot **Pheidiasz** is. Ekkor írja vígjátékait az istenek „mosdatlan szájú kedvence”, **Arisztophanész** is.

Ebben a korban él és virágzik az ion természetfilozófia. Az i. e. 462 táján Athénbe költözött **Anaxagorasz**, Periklész barátja, aki szerint a világ anyagi elemekből épül fel, kiküszöböli a világ magyarázatából a transzcendentális elemeket és minden dolgot természeti okokkal magyaráz. **Platón** szerint a napot kőnek, a holdat meg földnek mondja¹ és a dolgok magyarázatául – szintén Platón szerint – a légáramlatokat, a mennyeket meg a vizeket okolja.²

Az i. e. 423-ban bemutatott „*Felhők*” című vígjátékban szintén elhangzik egy égi jelenségről szóló népszerűsítő magyarázat.

Az ebben a színdarabban szereplő – egyébként ellenszenvesen viselkedő – **Szókratész** szerint az eső a felhőkből keletkezik. A száraz levegő felszállásának, a felhők találkozásának és összeütközésének oka pedig nem Zeusz, hanem az „*aetheri tölcsér*”. Azt pedig, hogy a villám sem Zeusz akaratából csap le az esküszegőkre, elég érthetően és meggyőzően indokolja:

„*Ha az esküszegőkre dobálja tüzét – mért nem sújtja le Simont
se Kleonymot, se Theorost, hiszen ezek esküszegők a milyen kell:
Hanem a maga templomait veri és »Athénnek Sunium ormát«
S a nagy cserfákat, mi okon teszi? a cser nem mond hamis esküt.*” (394–397)

A színdarabbeli filozófus odáig megy, hogy Zeusz létét is tagadja.

Nem ez az egyetlen alkalom, hogy Arisztophanész műveiben materialista filozófiai irányzat szerepel.

Egy i. e. 405-ben bemutatott vígjátékában, a „*Békák*”-ban a Halottak Birodalmában vív egymással költői versenyt Aiszkhülosz és Euripidész. A verseny előtt Euripidész (akit Arisztophanész materialista irányzatúnak tekintett) imája nem az istenekhez, hanem a levegőhöz, az észhez és saját érzékszerveihez szól:

* Semmelweis Egyetem Egészségügyi Szaknyelvi Lektorátus, 1088 Budapest, Vas u. 19.

„Aether ki táplálsz: s nyelvem tengelye!
s te ész, s ti szagló finom orrlíkek!
hadd cáfolom meg jól, a ki belémköt!” (Békák 852-4)

Arisztophanész világképe azonban ennek ellenére eléggé ambivalens, egyáltalán nem tűnik materialistának. Euripidész ezt a költői versenyt elveszti, a „Felhők” filozófiai iskolája és annak idegesítően ellenszenves vezetője pedig elpusztul. A darab főhőse ugyanis azért adja fiát Szókratész „Gondolkozda”-jába, hogy jó szónoklataival sikeresen megmeneküljön hitelezőitől.

Amikor azonban rájön, hogy helyzete rosszabb lett fia iskoláztatása után, mint volt előbb (az uzsorásokat ugyan elúzi fia cirkalmas szónoklataival, de azután megmagyarázza, milyen jó dolog az, ha elveri apját), az iskolát felgyújtja, és gondoskodik róla, hogy Szókratész is, tanítványai is bennégjenek.

Vagyis a természettudományos kérdésfelvetés ugyan megszületik, de a válasz végül is nem az elfogadása.

Az egész kérdésfelvetés jellemző Athénre. Ez a kor ugyanis az új szobrászattal és a természet-tudományi kérdésfelvetésekkel együtt mégis tartalmazza a mélységes hitet az istenekben.

Themisztoklész i. e. 480-ban hiába mondja el, hogy a perzsák elől vissza kell vonulni és ideiglenesen feladni a várost, ésszerű érvelését senki nem hallgatja meg. Athén népe azonban azonnal megért mindent, amikor Athéné szentélyéből eltűnik a szent kígyó. Ez a papok Themisztoklész ihlette magyarázata szerint ugyanis azt jelenti, hogy az istennő elhagyta a várost és a tenger felé mutatja az utat.³

Ugyancsak az istenség tisztelete játszik nagy szerepet **Alkibiadész** sorsában. Periklész rokonát, Athén hadvezérét i. e. 415-ben azzal vádolták, hogy része volt a Hermész-szobrok megcsonkításában és részegen kigúnyolta a Demeter-t és Perszephoné-t ünneplő misztériumot, Athén legmélyebben tisztelt kultuszát. A vád szerint „*Theodorosz játszotta a hírnök, Pulütion a fáklyahordozó és Alkibiadész a főpap szerepét, közben barátaik nézték a csúfolódó szertartásokat, és ezeket beavatottaknak szólították.*”

Alkibiadész – ismerve Athén népének gondolkodását – felháborodottan tiltakozott a vád ellen. Amikor azután érte küldtek Szicíliába, ahol is az athéni hadsereg élén éppen Messzéné-t ostromolta, elmenekült az ellenséges Spartába. Később, amikor Athént megmentő győztes hadvezérként visszatér i. e. 408-ban, hangsúlyozottan ünnepélyes keretek között vesz részt az eleusiszi misztérium ünnepi felvonulásán. (Jól tudta, Athén három árulást könnyebben bocsát meg az eleusiszi misztériumok kigúnyolásánál.)⁴

Az Arisztophanész darabhoz legjobban köthető az „ασεβεια” „istentagadás” vádja, amiért halálbüntetés is járhatott. Ezzel vádolták meg **Aszpasziát**, Periklész élettársát, szeretett asszonyát, akivel közös gyermekét külön határozat emelte athéni polgárrá. (Törvényes felesége azért nem lehetett, mert nem volt athéni származású). Periklész őt csak úgy tudta megmenteni, hogy pere tárgyalásán könnyek között kérlelte az esküdteket.⁵

Az előbb említett Anaxagorasz-t pedig úgy mentette meg, hogy kiszöktette a városból, amikor – ugyancsak istentagadás vádjával – törvény elé idézték i. e. 457 körül, így azután Anaxagorasz Lampszakovszban halt meg 72 éves korában.⁶

Sokkal szomorúbb azonban Szókratész-nek az esete. Athén filozófusa egész életét a városban élte le. Nem tagadta egyértelműen az isteneket, inkább csak azt mondta, hogy csak abban biztos, hogy semmit sem tud.⁷ Platón és **Xenophon** művének tanúsága szerint mégis bíróság elé idézték.

Nem menekült el sem a bíróság összeülése előtt (mint Anaxagorasz), sem közben, (mint Alkibiadész), sem az ítélet kimondása után,⁸ pedig – ha Platón híradása helyes – még a kivégzés előtti napon is lett volna lehetősége elhagyni a siralomházat és hajóra szállni.⁹

Nem élt azzal a módszerrel, hogy síró gyermekei, rokonai és barátai nyerjék meg a bírák jóindulatát.¹⁰ Emlegette érdemeit¹¹ és elmondta, hogy soha nem tagadta az istenek létét.¹² A bíróság végül halálra ítélte, és ezt i. e. 399 májusában végre is hajtották.¹³

Szókratész a védőbeszédében nem értette, miért vádolják őt az istentelenség szokásos vádjai-val, mikor ezek közül egyiket sem vallotta.¹⁴ Azt is hozzátette, nem is ismeri az őt rossz hírbe hozó embereket, igazi vádlóit, ha azok nem komédiaírók véletlenül.¹⁵

A valódi Szókratész tehát nem vallotta azt, amit Arisztophanész hasonló nevű hőse vallott. A halál azonban, amelyet a színdarabbeli Szókratész elszenvedett istentelenségéért, elérte a valódi Szókratészt is.

Mindehhez összefoglalóan tehát, Arisztophanész érti és ismerteti – még hozzá nagyon egyértelműen és lényegre törően – a természettudományos világkép egyes elemeit, de a természettudományos magyarázatot végül elveti. Ahogyan Euripidész-szel nem ért egyet a „Békák”-ban, ugyanúgy veszt a „Felhők” Szókratésze. Az első magyarázatok után a figura ellenszenvessé válik, és a darab szerint jogos az istenekért állt bosszú. Az is lehet, hogy a Szókratészt sújtó vád és ítélet – ahogyan Platón Szókratésze utal is rá – kapcsolatban van a „Felhők” bemutatásával.

IRODALOM

1. Platón: Szókratész védőbeszéde XIV.
2. Platón: Phaidon XLVII.
3. Plutarchosz: Themisztoklész 10.
4. Thukididész VI. 28–29 53, 61 VIII. 81–82 86, 88, 97 Plutarchosz: Alkibiadész 19, 22 32–33 34.
5. Plutarchosz: Periklész 32.
6. Plutarchosz: Periklész 32.
7. Platón: Szókratész védőbeszéde V–IX.
8. Xenophon: Szókratész védőbeszéde XXIII.
9. Platón: Kritiasz.
10. Platón: Szókratész védőbeszéde XXIII.
11. Platón: Szókratész védőbeszéde XX. Xenophon: Szókratész védőbeszéde XXIV.
12. Platón: Szókratész védőbeszéde XIV.–XVI. Xenophon: Szókratész védőbeszéde XI.
13. Platón: Szókratész védőbeszéde XXIX.–XXXIII, Phaidon.
14. Platón: Szókratész védőbeszéde XIV.
15. Platón: Szókratész védőbeszéde II.–III.